

Bartha Csilla – Márku Anita

KREATÍV NYELVHASZNÁLAT: A KÁRPÁTALJAI MAGYAROK DIGITÁLIS KOMMUNIKÁCIÓJÁNAK NÉHÁNY PÉLDÁJA

1. Bevezető gondolatok az internetes nyelvészetről

Bár az internetes nyelvészet fiatal nyelvészeti-kommunikációs kutatási terület, mégis gazdag szakirodalommal rendelkezik. A korai kutatók egy része a számítógép közvetítette kommunikáció (továbbiakban CMC¹) mibenlétének definiálásával foglalkozik. Ma sem tisztázott kérdés, hogy ha egyáltalán beszélhetünk egy számítógép közvetítette nyelvészetről, akkor az az *írott nyelvhez* áll-e közelebb, annak egy változata-e, hiszen billentyűzet segítségével készül, és a monitoron válik olvashatóvá, vagy inkább „írott beszéd”-nek (*“written speech”, „új beszélt nyelviség”*) tekinthető (vö. Maynor 1994), hiszen a szóbeliségre utaló vonásai vannak, mint például: gyors üzenetváltások jellemzik, informalitás, a prozódiai jelzések gazdag eszköztárával rendelkezik. Esetleg valahol az írás és a beszéd között (*„írott-beszélt nyelv”, „másodlagos írásbeliség”*) (vö. Ferrara, Brunner & Whittimore 1991; Murray 1990), vagy egy új, *sajátos nyelvváltozatról* van szó (*„netspeak” „internet-szlang”, „háló-szlang”, „chat-nyelv”, digilektus*) (vö. Veszelszki 2011, kritikusan Androutsopoulos 2006: 419.; összefoglalóan Márku 2015). A frissebb szakirodalomban viszont már kezdik helyén kezelni a kérdést, Bódi Zoltán egyik rövid, az internetes nyelvváltozatokról szóló tanulmányában például megjegyzi, hogy „a netes kommunikációnak átfogó, a teljes netes kommunikációs környezetre érvényes nyelvváltozata véleményem szerint nincs, pusztán az egyes kommunikációs műfajoknak vannak jellemző nyelvhasználati normái és szokásrendszerei” (Bódi 2015). Tehát ahogyan a szóbeli vagy írásbeli csatornákon, úgy a weben sem egy egységes, leírható norma szerint kommunikálunk, hanem az egyes műfajoknak vannak jellemző jegyei, az egyes kommunikációs helyzeteknek a virtuális világban kialakult és érvényes normái. „A netes kommunikációban a web és az ICT eszközök csak a médiafelületet szolgáltatják, a közvetítőeszköz és a platform szerepét töltik be” (Bódi 2015).

A netnyelvészeti kutatások második vonala a CMC nyelvi sajátosságaiival, a különböző internetes szövegek műfaji tipologizálásával, grammatikai jellegzetességeinek leírásával foglalkozik. A legújabb kutatási trendek pedig már multidiszciplináris megközelítést preferálják: azaz a CMC nyelvi sajátosságainak leírásán túl, kisebb-nagyobb közös-

ségek (gyakorlóközösségek [baráti körök], beszélőközösségek, virtuális közösségek), társas-társadalmi kérdéseit – a kapcsolati hálók, az identitás, a nyelvcseré és nyelvmegtartás, a nyelvi variabilitás –, valamint az oktatás kérdéseit is vizsgálják. Különösen izgalmasak, sajátosak és létfontosságúak ezek a kérdések kétnyelvű kisebbségi közösségekben, mint amilyen a kárpátaljai magyar közösség is.

Az internetkorszak kezdetén a többségi nyelvek, s különösen az angol preferenciája jelentős veszélyt jelentett a kis nyelvekre és a kisebbségek nyelveire. A domináns nyelvek használói nem csak nyelvi előnyökkel indulnak a virtuális világban, hanem gazdasági, infrastrukturális előnyökre is szert tehetnek, valamint egy népesebb e-társadalom tagjai is lehetnek. Ugyanakkor a kis(ebbbségi) nyelvek és kultúrák nem kell, hogy ennek a trendnek az áldozataivá váljanak, hanem fel kell ismerni és ki kell használni a lehetőségeket, hogy aktív alakítói legyenek az új technológiai eszközöknek, saját nyelvükön megalkossák, vagy a helyi igényeknek megfelelően adaptálják azokat, és így például kulturálisan hiteles, és honos internetes médiát hozhatnak létre. Az internetre nem feltétlenül ellenségként kell tekinteni kisebbségi vonatkozásban sem, nem ellensége a hagyományos értékeknek, a kisebbségi nyelveknek, sőt, lehetőséget teremt ezek „átmentésére” átvitelére a digitális térbe. Az internet pozitív vagy negatív hatását a kisebbségi nyelvek vonatkozásában (pl. nyelvésztesztés, nyelvélénkítés) ma még nehéz megállapítani, de számos kutatás folyik a témában (lásd pl. Cormack and Hourigan ed. 2007). A kutatásokból eddig az látszik, hogy egyes nyelveknek a nyelvhasználók tudatos döntése miatt nem lesz esélye „átmenni” a digitális térbe. Egyes kis népcsoportok és nyelvek számára irreleváns az internet világa, mert túlélésük sokkal sürgetőbb társadalmi, gazdasági és politikai okoktól függ. Egyes esetekben pedig pont az internet gyorsítja fel a nyelvváltást, kultúraváltást, és még az is megeshet, hogy a virtuális térben a nagyszámú beszélőközösségek tagjai is kisebbségi helyzetben találhatják magukat (vö. Cormack and Hourigan ed. 2007:146–147). Ilyen szempontból a magyar nyelv nincs rossz helyzetben, jelen van a virtuális világban.

A kárpátaljai magyar közösségre vonatkozó netnyelvészeti kutatások 2010-ben indultak, s leginkább a már folyó kétnyelvűségi szociolingvisztikai kutatások vonalába illeszkedve, az idegen nyelvi- és kétnyelvűségi jelenségek gyűjtésére fókuszáltak facebook-os posztokban. Néhány tanulmány és két szakdolgozat született a témában (vö. Márku 2014, 2015, Márku–Bartha 2015, Kiss 2012, Fábíán 2012).

Az MTA Posztdoktori Kutatói Programjának² köszönhetően lehetőség nyílt egy kutatás megtervezésére a kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználatát illetően. Az ösztöndíjprogram 2013 szeptemberében indult az MTA Nyelvtudományi Intézetének Többnyelvűségi Kutatóközpontjában az első szerző vezetésével.³ A kutatás célja, hogy ismereteket szerezzünk általánosságában az internetes kommunikációról, valamint speciálisan a kárpátaljai magyar közösség nyelvhasználatának sajátosságairól, a kontaktusjelenségek megjelenéséről a virtuális térben, s ezzel hozzájáruljunk a kárpátaljai magyarok kétnyelvűségének új szempontú leírásához.

A kutatás tervezésekor a következő kérdéseket fogalmaztuk meg:

- Hogyan szerveződnek a gyakorlóközösségek az internetes médiában, a közösségi portálokon?

- Hogyan hat az internet a nyelvre, nyelvhasználatra?

- Milyen jelenségek (rövidítések, lexikai kölcsönzés, interferencia) és kommunikációs stratégiák, pragmatika sajátosságok (kódváltások, társalgásszervezési és diskurzus stratégiák) vannak jelen (az internetes, szóbeli, írásbeli) nyelvhasználatban?

- Milyen szerepe van az internetnek a nyelvmegtartásban, identitásban?

- Hogyan hat az internet az anyanyelvoktatásra (kisebbségi környezetben)?

- Hogyan hatnak a médiumok a vernakuláris nyelvváltozathoz való viszonyra?

Tehát a kutatás során a nyelvhasználat jelenségeinek vizsgálatán túl, az identitás, a nyelvcseré és nyelvmegtartás problematikája, valamint oktatási kérdések is a figyelem középpontjába kerülnek.

A kutatás módszere: a rendszeres résztvevő megfigyelés és a módszeres gyűjtés (Milroy–Milroy 1985). A legnagyobb közösségi fórum nyilvános üzenőfalán, a különböző zárt és nyílt csoportokban a chat-szobákban folytatott beszélgetésekben „elhangzott” olyan megnyilatkozásokat gyűjtjük, amelyek biztosan kárpátaljai beszélőtől származnak, és kontaktusjelenségeket tartalmaznak. Megkönnyíti és egyben megnehezíti a gyűjtést a bevonódás, azaz hogy a második szerző is a kárpátaljai magyar beszélőközösség tagja, aki így megfigyelő, de nyelvcselekvő is a facebookon: szintén konstruál (spontán vagy tudatosan⁴) olyan megnyilatkozásokat, amelyekben megjelennek kontaktusjelenségek. Ez a bevonódás buktatókat is rejthet magában: túlságosan belül lenni azzal a veszéllyel járhat, hogy a kutatói-megfigyelői szerepet né-

ha tudatosan kell felöltöni, kívülre helyezkedni, miközben a labovi megfigyelői paradoxont (Labov 1972) le kell küzdeni.

Jelen tanulmányban nem vállalkozunk a kutatási projekt valamennyi kérdésének megválaszolására, sőt teljes egészében egyet sem válaszolunk meg, bár többet érintünk. Amire vállalkozunk az csupán az, hogy:

- megnézzük, megjelennek-e kétnyelvűségi jelenségek a facebook-posztokban, s ha igen, mifélek;

- felvillantjuk és néhány példa segítségével illusztráljuk, hogyan használjuk és miként tudjuk *kreatívan* „*ki*”használni a digitális platformot a hatékony kommunikáció érdekében.

A posztdoktori kutatás korpusza feldolgozás alatt áll, a gyűjtött megnyilatkozások és az azokban megjelenő kontaktusjelenségek számszerű elemzésébe, típusokba sorolásába jelenleg még nem bocsátkozunk. Inkább néhány példa segítségével arra szeretnénk rávilágítani, milyen kreatív „szövegeket” produkálnak a kárpátaljai bilingvis netnyelvhasználók a közösségi portálon.

2. Kontaktusjelenségek a legnagyobb közösségi fórumon

A bevezetőben feltett első kérdésre egyértelmű választ tudunk adni: igen, a legnagyobb közösségi portálon, a facebookon a kárpátaljai magyar nethasználók – csakúgy, mint az élőbeszédben vagy bizonyos műfajú írásos szövegalkotásuk során (pl. szépirodalom, sajtó, iskolai jegyzet, stb.) – használják kontaktusjelenségeket, leggyakrabban szókölcsonzések és kódváltásokat (lásd még jelen kötetben Gazdag Vilmos tanulmányát). Más kutatások is azt mutatják, hogy a közösségi fórum üzenőfalán megjelenő szövegek, megnyilatkozások kicsit személytelegebbek, hiszen a partnerek nem látják és nem is hallják egymást, a felhasználók gyakran a spontán beszélt nyelvhez hasonlóan szervezik a szövegeiket a világhálón (Bódi 2004b; vö. még. Herring 1996: 4; Collett–Bellmore 1996: 14, 21), tehát gyakran a beszélt nyelvi szövegekhez hasonlóan elemezhetjük a megnyilatkozásokat és a bennük megjelenő kontaktusjelenségeket. A kódváltás (CS) chat-szobákban való megjelenésével és funkcióival Dorleijn és Nortier (2009) foglalkozik holland–marokkói arab beszédpartnerek diskurzusait elemezve. Callahan (2004) alapján ők is úgy vélik, hogy az online nyelvhasználat kellőképpen informális és spontán, hogy érdemben lehessen vizsgálni a CS jelenségét. Ugyanakkor mivel a kódváltásoknak pragmatikai okai vannak, nem lehet száraz statisztikai módszerekkel elemezni a korpuszt, csakis a kontextus figyelembe vételével, tartalomelemzéses módszer-

rel. Egy kívülről jövő kutató nem biztos, hogy ismeri és érti a megnyilatkozások mögött lévő kulturális közeget, politikai vonatkozásokat, vagy a helyi nyelvhasználati kreatív elemeket, így tehát kétséges, hogy megfejtje például az alábbi kódváltásos szójátékot:

1) példa: Kódváltás: „*po roshen k.o.*”

Zxxxxx Zsxxxxx via Origo Hírek

po roshen k.o.

Oroszország betiltotta az ukrán édesipari termékek importját

Oroszország megtiltotta az édesipari termékek behozatalát Ukrajnából. A döntést...

Mxxxx Axxxxx jó kis szójáték! [2014. 09.05.]

A fenti példában a kommentező egy nyelvi játékkal reflektál egy 2014. szeptemberi hírre, amely az Origo internetes hírportálon jelent meg. Oroszország nem nyíltan, de mindenki számára nyilvánvalóan politikai okokból (a kelet-ukrajnai háborús események) tiltotta meg a *Roshen* cég termékeinek behozatalát, hiszen Ukrajna legnagyobb édesipari cégének, a *Roshennek* az alapító tulajdonosa nem más, mint Petro *Porosenko*, milliárdos üzletember, „*a csokikirály*”⁵, aki, nem mellesleg, jelenleg Ukrajna elnöke is. Tehát ezzel a lépéssel a cég és tulajdonosa is egy „*K. o.*”-t, „kiütést” kapott az orosz piactól. A nyelvi kreativitás zseniális példája is ez a facebook-poszt, hiszen egyetlen tulajdonnévből tagolással alkotott egy mondat értékű megnyilatkozást a felhasználó: *Po/rosen/ko*: A '*po*' az oroszban, ukránban előljárószó (pl. *po zákárpátszki-kárpátaljaiul; po násomu*–mi szerintünk, a mi nyelvünkön).

2) példa: Szókölcsonzések: *csájna* („Teázó”), *Sznyeysinka* (jelentése: az egyik szovjet korszakban „tejbár”-ként, fagyizóként működő hely neve); *zavegyenyije* (jelentése: intézmény), *Druzbsba* (jelentése: barátság, tulajdonnév); *pábja* (angolból: pub-bár)

Bxxxxlxxxx

Furcsa lehet, hogy én kérdezem, de tudja-e valaki, hogy van-e Beregszászon kocsma?

Jxxxx Sxxx Talán a SZEZSINKA?

Sxxxx Lxxxx mind az

Hxxxx Exxx A kocsma, ahol be lehet rúgni, ergo, még a szabad ég is lehet kocsma (régi emlékeim szerint) "Mindenkinek van egy álma, azenyém a csájna..." Harangozó Teri dala átkötve beregszászásion)...

Kxxxx Exxx "Nyilvános ház, melyben az ivók számára bort, sört, s más szeszes italokat árulnak, mely egyszersmind az ivóknak ideiglenes tanyául szolgál."

(értelmező kéziszótár) Úgyhogy a pont Sxxxxnél... Egyébként a neve

"SZNYEZSINKA"!

Hxxx Exxx Nekem anno minden ilyen *zavedenyije* "kocsma" volt, a téma ugyanaz volt - némi agytekervény kivégzése, állattá válási kísérletek, aztán minden étteremből való kitiltás, namely: Fehér Kő, Fácán, *Druzsga*, Pacsirta, Páva (jánynevéen Kárpáti) - ekkor elindultunk a Borzsa felé: mondjuk Várinál hajóvonták találkozása tilos vót, esetleg borzsa bárszerűségénél kimúlt a csapat (after 8 litrs of alcohol)

Bxxxx Ixxxx Turisták kérdezték egyszer. ("Van itt kocsma valahol?" - nem tudtam.) De magam is elgondolkodtam, hogy milyen jó missziós terep lehet.

Jxxxx Gxxxx A régi Carmen, a régi Villa Negra, a régi Edelweis. Mint, Hemingwaynél a szép párok felbomlanak és csúnyákká alakulnak:D

Kxxx Sxx Uxxx Az a jó idegenvezető, aki a hegyet alulról, a templomot kívülről, a kocsmát pedig belülről mutatja meg...

Axxxxxx Jxxx szerintem Beregszászban minden bár kocsma egyébként itt minden bezár 9-10-kor. Egyedül a Páva "pábja" marad nyitva 1-2 ig, az az egyetlen alternatíva

1. kép „Csájna”

Beregdedában a rendszerváltás után is maradt a szimbolikus jelentéssel kiegészült megnevezés: Csájna (Teázó, lexikai kölcsönzés), ahol most sincs érvényben a szesztilalom

A netes kommunikáció egyik fő jellemzője, hogy multimedialis: a szöveg mellett vagy helyett megjelennek a képek, videók, animációk. „Az írott szöveg egyre inkább a kép, a látvány kiszolgálója, ami leginkább a közösségi oldalakon (pl. Facebook, Twitter), web kettes szolgáltatásokon (pl. blogok, YouTube, Vimeo, Videá, Facebook), azonnali üzenetküldő szolgáltatásokon (pl. Viber, Facebook Messenger) érhető tetten. Ha pedig a mondanivalót kiegészíti a képiség, vagy akár a látványé a főszerep, akkor az írott szövegek is szükségszerűen módosulnak,

Kreatív nyelvhasználat: a kárpátaljai magyarok digitális...

például egyszerűbbé, összefogottabbá, rövidebbé válnak, telítődnek deiktikus (az írott szövegen kívüli képi tartalomra utaló) elemekkel. Megtanulnak az aktív felhasználók képre/képhez szöveget írni. Ennek talán a Facebookon erőteljesen terjedő képes-szöveges mémek a legjobb példái (Bódi 2015)”.

A következő példában egy mémhez írt kommentet egy felhasználó, amiben a „krutoj” kölcsönzó sok-sok jelentése közül valamelyik átvitt értelmű, a szlengben használatos jelentést választott tetszése kifejezésére.

3) példa: Kölcsönzés: *Krutoj* [nagyserű, erős, ütős, király stb.]

fel röhögtem xD

Bxxx Gxxxx nagyon *krutoj*

A következő példa egy képregény-részlet, amely egy beregszászi főiskolás facebook-oldalán jelent meg először, majd a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat adminisztrátora az online határon túli magyar szavak szótárából kiegészítette a *stipi* (*sztipi*) szócikkkel. Az így kialakult metanyelvi példa szintén a neten jelent meg, a Termini facebook oldalán.

4) példa Kölcsönzés: *Sztipi* [Sztipendium, ösztöndíj]

3. Nyelvi kreativitás, kreatív kommunikációs fogások

Csikszentmihályi Mihály (2008) szerint a kreatív személyiség „arról ismerszik meg, hogy célja elérése érdekében képes szinte bármely szituációhoz alkalmazkodni, és bármivel boldogul, ami kéznél van”. Ha ezt továbbgondoljuk a nyelvhasználat vonatkozásában, akkor úgy is értelmezhetjük, hogy a kétnyelvű beszélő a hatékony kommunikáció érdekében, a beszédhelyzet figyelembe vételével kreatív kommunikációs stratégiát hajt végre, amikor a kétnyelvű mentális lexikonjából olyan elemeket használ fel:

- „ami kéznél van”, hamarabb aktiválódik (pl. mert az aktív szóincs része, s nem a passzívé),
- pontosabban kifejezi a mondanivalót,
- többletjelentéssel vagy más stílusértékkel bír,
- amivel kifejezheti csoportszolidaritását, ismerősségét,
- vagy nyelvi leleményességét, humorát. – azaz, amikor kódot vált, kölcsönelemet használ.

A kódváltás és kölcsönzés bizonyos típusainál ugyanis pontosan ez történik: azért, hogy a folyó diskurzus ne szakadjon meg (gyors/folyamatos/gördülékeny legyen), a kódváltás vagy kölcsönzés stratégiáját választják, mert esetenként ezek az elemek aktiválódnak hamarabb a mentális lexikonból; vagy a már többször említett stílushatás, többletjelentés, humorizálás vagy élcelődés miatt választanak kontaktuselemet; vagy odatartozásukat, identitásukat markerezik ilyen kreatív nyelvi fogásokkal. Mindez azért lehetséges, mert a kétnyelvűek verbális repertoárjának természetes részei ezek a nyelvi elemek.

Az eddigi kétnyelvűségi kutatások, a kárpátaljai magyarok kódváltási stratégiáiról is (lásd pl. Márku 2011, 2013), rávilágítottak arra, hogy bizonyos kódváltás-típusok (metaforikus CS) szoros összefüggésben vannak a csoportszolidaritással, az identitással.

Ahogy ebben az alábbi idézetben is láthatjuk: a *násá márká* váltás egyben a szolidaritás, az egy csoporthoz tartozás kifejezése, valamint a kifejezés – „*a mi márkánk*” – többletjelentést is hordoz, ezért alkalmasabb a mondanivaló és a hozzá kapcsolódó kicsit ironikus érzelmi töltet kifejezésére, mint az egynyelvű módú sztenderd magyar megfelelője.

5) példa (orosz gyártmányú repülőgépről van szó) *Násá márká (a mi márkánk, a mi termékünk)*

Gxxxx ***** Jó gép, hazahozod?

Sxxxx**** *Násá márká.*

Nem győzzük eleget hangsúlyozni: a kontaktusjelenségek használata a kétnyelvű lét természetes velejárója, tehát a jelenséghez való viszony is jó lenne, ha végre széles körben – nyelvészek és nem nyelvészek körében – is pozitívabb lenne. Borbély Anna *Kétnyelvűség* című monográfiájában (2014) a pozitív nyelvészetre, a kreatív nyelvhasználatra irányítja a figyelmünket, amikor két tapasztalt kétnyelvűségi kutatónak a jelenségről kialakult konklúzióját idézi: „a nyelvkeverés, ide tartozik az angol keverése más nyelvekkel, a kreativitás mélyebb igényére motivál, ami elősegíti a nyelvkeverésről és az egész világot érintő kétnyelvűségről alkotott szisztematikus pozitív szemlélet kialakulását” (Bhatia–Ritchie 2004: 3, idézi Borbély 2014: 78).

Tehát a kódváltások kreatív kommunikációs jelenségeknek tekinthetők, nem *a nyelvi hiány* felől kell megközelíteni, még akkor sem, ha látszólag valóban a nyelvtudás hiányossága váltja ki a váltást, mint ahogyan az az alábbi gyermeknyelvi példákból is kitűnik.

A kétnyelvű családban szocializálódó kislány anyukájának meséli a történeteket „kevert nyelven”, mert egyrészt felidézi, amit az édesapja mondott neki, azon a nyelven, amin elhangzott (magyar), másrészt nyelv választásával személyhez igazodik, mert az anyukájával ukránul beszél. A gyermek ugyan grammatikai hibát vét (hímnem helyett nőnemben ragozta az igét), de kommunikációs szempontból sikeresen megértette magát.

6) példa: [Apuka azt monda: sunyi vagyok]

Szxxxxx Gxxxxx

"*Апука казала я sunyi*" :)) és még női nemben is mondta, még szemtelen is :))

Hxxxx Csxxx a kétnyelvűséget még szokni kell a kis agyának. de jól fog kijönni belőle, én áldásnak tartom.

Bxxx Fxxx Mxxx ez jó:)

Kxxxx Nxx Mxxx Ismerős a helyzet

A következő példában egy apuka a népszerű mesefilm, a Madagaszkár egyik dalát éneklő kislányát idézi. A kislány egy számára ismeretlen szót (*riszál*) helyettesít egy olyannal, amelynek szerinte értelme van (resál 'peuar'). Ezt a stratégiát választják az egynyelvű kisgyermek is a beszédtanulás egyes időszakaiban, csak itt az az érdekes, hogy ez az 'értelmes szó' egy kölcsönelem:

7) példa Реша-лом – riszálom [решал, а решить 'megold' szóból]

Szxxxxx Gxxxxx

Peua-*lom* ügyis ügyis, peua-*lom* ügyis ügyis... (*riszálom* ügyis ügyis helyett *megoldom* ügyis ügyis a dal jelentése)

4. Kódváltás=deficit vagy kreativitás. Rövid elméleti háttér

A korai kétnyelvűségi szakirodalomban leggyakrabban a nem megfelelő nyelvtudásból fakadó *nyelvi hiányt* nevezik meg a kódváltás kiváltó okaként (vö. Myers-Scotton 1997, 1993; Lanstyák 1998). Egy kétnyelvű beszélő nem egyformán tudja az általa használt két nyelv nyelvváltozatait, regisztereit, hanem a két nyelvben ismert és használt nyelvváltozatai között is munkamegosztás figyelhető meg (pl. elképzelhető, hogy egy jogász vagy autószerelő a szaknyelvet csak egyik nyelvén tudja, ismeri jól). Ezért érthető és természetes, hogy egy-egy beszédhelyzetben 'nyelvi hiány' lép fel, s ezt kölcsönzéssel/kódváltással kompenzálja a beszélő.

A pszicholingvisztikai szakirodalom szerint akkor beszélhetünk *nyelvi hiányról*, amikor a mentális lexikonban nincs meg a szükséges szó, szerkezet, nyelvtani forma. Amennyiben a hiány a szókincre vonatkozik, *lexikális résről* beszélünk. A nyelvi hiánnyal rokon fogalom a *lapszus*, amikor a beszélő az adott nyelven nem tudja felidézni a különben ismert szót, szerkezetet, nyelvtani formát. *Nyelvi deficit* vagy *lexikális rés* esetében a kétnyelvűek kedvelt elkerülési stratégiája a kódváltás vagy a szókölcönzés, illetve a körülírás, ha valami miatt nem tudnak, vagy nem akarnak kódot váltani (vö. Lanstyák 1998: 14).

A *mentális lexikon* vagy *mentális szótár* a pszicholingvisztika kutatási területe, egy feltételezett tár, amely az egyén által megismert szavak mentális/agyi tárolását, valamint a tárolás rendszerező elvét és az előhívás mechanizmusait foglalja magában. Kétnyelvűeknél a mentális lexikonban – bizonyos feltételezések szerint – két szótár épül ki: a fonetikus és a vizuálisan kódolt lexémák szótára (vö. Lengyel 2007,

2008). A mentális lexikon elrendeződését tekintve jelenleg a pókháló-elmélet a legelfogadhatóbb elmélet. Az elmélet lényege, hogy az egyes szemantikai egységek korlátlanul kapcsolatot teremthetnek más egységekkel (bővebben lásd Gósy 1999: 125, 2005).

A kölcsönzés és kódváltás okainak feltárásakor felvetődik az a kérdés is, hogy a kétnyelvűek agyában hogyan szerveződik a két nyelv: egy egységes, összemossott rendszert alkotnak, vagy két különálló nyelvi rendszerrel, két mentális szótárral van-e dolgunk.

A pszicholingvisztika mai állása szerint a kétnyelvű mentális lexikon elrendeződése összefügg az egyén kétnyelvűségének mértékével és típusával. Az eddigi kutatások szerint a korai balansz kétnyelvű egyénnél például kezdetben egy lexikon alakul ki, mely tartalmazza mindkét nyelv elemeit, majd kb. 2 éves korban szétválik a két mentális tár, és külön, de egymásra hatva fejlődik tovább a két nyelv. De mindenképp leszögezhető, hogy a nyelvelsajátítás módja és ideje nagyban meghatározza a tárolási mechanizmusokat. A kétnyelvűek mentális lexikonjának kérdésével magyar és főleg valamilyen indoeurópai nyelv vonatkozásában részletesen Navracsecs Judit (2001, 2007) foglalkozik, a kárpátaljai magyarok körében pedig Bányi Szilvia végzett vizsgálatokat (Bányi 2010: 130–137, 2011).

A kétnyelvű egyén mentális lexikonjában a különböző nyelvek különböző hangsúllyal jelennek meg: bizonyos fogalmak az egyik, mások a másik nyelven lexikalizálódhatnak (munkamegosztás), de természetesen nagyon sok elem megvan mindkét nyelven is. A fogalmi tervezés után, a lexikalizációt megelőző lemma szinten kongruencia (szemantikailag azonos szavak vagy lexikai ekvivalensek) és inkongruencia (amikor a látszólag azonos jelentésű szavaknak nem esnek egybe a szemantikai, pragmatikai jegyei, vagy nem minden jegy fedi le egymást) fedezhető fel. Utóbbi esetben nagyobb a kódváltás lehetősége, hiszen abból a nyelvből választja ki a kétnyelvű egyén a szót, amelyik jobban lefedi azt a szemantikai, pragmatikai tartalmat, amit ki akar fejezni (Navracsecs 2010: 123). A másik nyelvből (a másik nyelv mentális lexikonjából) való lehívás tehát nem feltétlenül a nyelvi ekvivalens lehívását jelenti. Vagyis a két nyelven az egyes lexikai egységek nem fedik le teljesen ugyanazt a szemantikai jelentést (többet, kevesebbet vagy csak részben azt fejezik ki, pl. a színneveknél is). Egy kétnyelvű beszélő ezért folyamodhat kódváltáshoz akkor is, ha ugyan ismeri L1 nyelven azt a szót, és meg tudja nevezni a fogalmat, de az adott szó szemantikai tartalma nem fejezi ki pontosan azt, amit mondani szeretne, magyarázathoz, körülíráshoz kellene folyamodnia, viszont második nyelvében van rá pontos lexikai elem. S ilyenkor valóban *nem nyelvi deficitről* van szó, *hanem egy kreatív kommunikációs stra-*

tégiáról, amely segíthet abban, hogy az közvetítetni kívánt üzenet minél pontosabban, sikeresebben érjen célba (bővebben Márku 2014: 161–189).

Ilyen megközelítésben még akkor sem beszélhetünk *nyelvi hiányról*, amikor „az egyik nyelven nincs egy fogalomnak megfelelő szó. Ha egy jól érzékelhető valóságdarabot jelöl a másik nyelvi (L2) (lexikai) egység, a fogalom beépíthető, és a fogalmi reprezentáció egyenesen a második nyelvhez kötődik. Ilyen pl. az ablak egy kis részét kifejező orosz szóval jelölt *‘форточка’*” (Navracsics 2011). Navracsics Judit (2011) írja, hogy „az orosz–angol kétnyelvűek, angol beszédükben, ha ezt a valóságdarabot akarják említeni, akkor vagy körülíró stratégiával élnek, vagy kódot váltanak a szó erejéig”. Hasonlóképp tesznek a kárpátaljai magyarok is, sőt ez a kifejezés már nem egyszavas kódváltásnak számít, hanem kölcsönzésnek, része a kárpátaljai magyarok alapnyelvváltozatának, a kárpátaljai magyar kontaktusváltozatának (Márku 2013: 35–36, Márku 2014). Az alábbi facebook-bejegyzés szintén jó példa erre.

8) példa: Egyszavas kódváltás: *Жххх Вхххх: „PEREKÚR.”* [перекур = пере- + курить, Cigi szünet]

Kárpátalján nem csak cigi-/kávészünetre használják ezt a kifejezést, hanem két munkavégzés közötti szusszanásnyi időre is, és az is használja a *perekúr* kifejezést, aki nem dohányzik.

5. Záró gondolatok

A kódváltás okainak feltárása nagyon összetett kérdés, a nyelvi hiány, a nyelvi deficit indokként nem elegendő, hanem explicit és implicit tudásra is szükségünk van, és az adott szituáció és kontextus ismeretére is. Nem szerencsés a nyelvi hiány terminus használata kontaktusjelenségek okainak, funkcióinak leírásakor, mert ez azt feltételezi, hogy nincs az adott fogalom, jelentés kifejezésére, az adott valóságdarab megnevezésére alkalmas „jelölője”, kódja a kétnyelvű beszélőnek. Továbbá a nyelvi hiány, nyelvi deficit terminusok azt sugallhatják, mintha a beszélő nem tudná a nyelvet vagy alapnyelvváltozatát a hétköznapi kommunikációs szituációknak megfelelően használni. A nyelvi hiány kifejezés helytálló lehet, ha az egyén nem képes a nyelvet a gondolkodás eszközeként használni, tehát inkább a kognitív nyelvi kompetencia⁶ zavarát nevezhetjük így (pl. értelmi fogyatékoság miatti nyelv/beszédzavar, visszamaradás). Ez az asszociáció ráadásul tovább mélyítheti az amúgy is virágzó nyelvi tévhiteket⁷, kétnyelvűségi mítoszokat, a nyelvi ideológiákat (részletes leírásukat lásd pl. Lanstyák 2011). Azt a negatív attitűdöt erősítheti, mintha nem lenne a kétnyelvű beszélő kontaktuselemeket tartalmazó nyelvhasználata elég jó, nem elég hatékony a kommunikációs célok végrehajtására. Holott erről

szó sincs. A kétnyelvű beszélők számára ugyanis épp olyan természetes a különböző nyelvekből származó elemek használata (bizonyos kommunikatív célok és stratégiák elérése érdekében), mint az egynyelvűek számára az, hogy egyszer nyelvjárásban, másszor köznyelven szólalnak meg, s egy következő szituációban valamely regiszter elemeit használják, s mindez állandóan variálható a stílus (azaz a beszéd formalitásfokának, tehát a beszélő saját beszédére irányított figyelmének) a változtatásával (Márku 2013: 199).

A kétnyelvűségi jelenségek a kárpátaljai magyarok világhálón megjelenő szövegeiben is természetes módon vannak jelen, csakúgy, mint az élőbeszédben vagy az írásbeli kommunikációs műfajok némelyikében, hiszen a web2-es felületek csak a kommunikációs platform szerepét töltik be. Soha annyi 'szöveg' nem született még, mint most, az internet és a közösségi fórumok virágkorában. A netes kommunikáció egy újabb lehetőség a kreatív szövegalkotásra, s egyben újabb kihívások elé állítja a nyelvtanárokat, az anyanyelvoktatást. Az internet korszak előtt az anyanyelvoktatás, s ezen belül a fogalmazástani-tás egyik fontos feladata az volt, hogy motiválja a szövegalkotást. Manapság inkább az válik hangsúlyossá, hogy a végeláthatatlan szövegalkotásba színt, stílust vigyen: megtanítsa a gyerekeket a kreatív és a helyzetnek megfelelő szövegalkotásra...

Ahogy a tanulmányban bemutatott példákból is látszik, a felhasználók előszeretettel használják ki a kétnyelvű lét adottságait, azt, hogy hozzáférnek két (vagy több) kódrendszer, két (vagy több) kultúra elemeihez. A kontaktusjelenségek a facebookos bejegyzésekben nem véletlenül vannak jelen, s nem a nyelvi deficit jelölői, hanem tudatos és kreatív kommunikációs fogások: gyakran a humor kifejező eszközei, nyelvi játék, a többletjelentés vagy a más stílusérték jelölői, néha pedig a „kárpátaljaiság” a csoportszolidaritás verbális eszközei. A példákat (s tágabb értelemben a kárpátaljai magyarok netes nyelvhasználatát) csak úgy értelmezhetjük, érthetjük meg, ha figyelembe vesszük azt a nyelvi, kulturális, politikai, közéleti kontextust is, ahol megszülettek, valamint a kommunikációs felület, virtuális világ szabályait, szokásrendszerét is szem előtt tartjuk.

Jegyzetek

¹ CMC = computer mediated communication.

² Posztdoktor kutató: Márku Anita, projektazonosító: (Sz-036/2013).

³ Kutatási téma: The internet language use of the communities of practice of Transcarpathian Hungarians (contact phenomena, identity factors, language change/language maintenance, educational issues).

⁴ Tudatosan: nem azért, hogy szaporodjon a nyelvi korpusz, hanem mert „ki”használjuk a bilingvális létből fakadó kommunikációs fogásokat.

⁵ Ukrajnában így is nevezik Petro Porosenkot, a *Roshen* édesipari cég alapító tulajdonosát.

⁶ A kognitív nyelvi kompetencia lehetővé teszi, hogy a beszédet a gondolkodás eszközeként használjuk. Összetett értelmi műveletek elvégzésének a képessége nyelvi eszközök segítségével. Mutatói: verbálisan kifejezett elvont fogalmak megértésének képessége, rokon értelmű szavak ismerete, összetett nyelvi közlések elemzésének képessége. Meghatározza a sikeres kommunikációt verbális telített helyzetekben, így pl. az iskolai eredményességet (vö. Göncz 2004: 20).

⁷ Közkeletű nyelvi mítosz, hogy a nyelvek közötti váltást és változtatást (mint ahogyan a szókölcsönzést is) korábban a nyelvtudás fogyatékoságával vagy a beszélő lustaságával magyarázták. Az empirikus vizsgálatok azonban kimutatták, hogy a nyelvismeret hiányossága csupán egy a kódváltást (véltetően) kiváltó – mintegy tucatnyi – ok közül (vö. Wardhaugh 2002: 94).

Irodalom

- Androutsopoulos, J. 2006. Introduction: Sociolinguistics and computer-mediated communication. *Journal of Sociolinguistics*, 10(4), 419–438.
- Bartha Csilla 1992. A nyelvek közötti érintkezés univerzáléi (Néhány adalék a kódváltás kérdésköréhez). In: *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára* (pp. 19-28). Budapest: ELTE BTK.
- Bartha Csilla 2005. *A kétnyelvűség alapkérdései: Beszélők és közösségek*. 2. kiadás. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bátyi Szilvia 2010. Szóasszociációs vizsgálat a kétnyelvű kárpátaljai általános iskolások körében – a család mint befolyásoló tényező. In: Navracsics Judit szerk. 2010. *Nyelv, beszéd, írás. Pszicholingvisztikai tanulmányok I*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 107. Tinta Könyvkiadó, 130–137.
- Bhatia, T. K. and W. C. Ritchie ed. 2004. *The Handbook of Bilingualism*. Blackwell Handbooks in Linguistics.
- Bódi Zoltán (2004a). *A világháló nyelve: Internetező és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bódi Zoltán 2004b. Az írás és a beszéd viszonya az internetes. *Magyar Nyelvőr*, 128(3), 286–294.
- Bódi Zoltán 2015. Az internetes nyelvváltozatokról. *e-nyelv.hu magazin*. 2015/3. <http://e-nyelvmagazin.hu/szerzo/?sz=88> (2015.11.11)
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Callahan, L. 2004. *Spanish/English code switching in a written corpus, functional elements*. Paper presented at the first International Symposium on Bilingualism. Newcastle upon Tyne, U.K.
- Collot, M., & Bellmore, N. 1996. Electronic language: A new variety of English. In S. C. Hetring (Ed.), *Computer-mediated communication: Linguistic, social and cross-cultural perspectives. Pragmatics & Beyond. New Series*, 39, 13–28. Amsterdam: John Benjamins.

- Cormack, M. and Hourigan, N. ed. 2007. *Minority Language Media Concepts, Critiques and Case Studies*. MULTILINGUAL MATTERS LTD: Clevedon – Buffalo – Toronto, 280 pp.
- Csikszenmihályi Mihály 2008. *Kreativitás – A flow és a felfedezés, avagy a találékonyság pszichológiája*. Akadémiai Kiadó, 2009.
- Dorleijn, M., and Nortier, J. 2009 Code-switching and the internet. In *The Cambridge Handbook of Linguistic CodeSwitching*, Barbara E. Bullock, and Almeida J. Toribio (eds.), 127–141. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fábián Beáta 2012. Kárpátaljai fiatalok internetes kommunikációjának sajátosságai „írott beszélt nyelvi” szövegek alapján (közösségi fórumokon: Facebook, Skype, Msn). *Évfolyamdolgozat*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász.
- Ferrara, K., Brunner, H., & Whittemore, G. 1991. Interactive written discourse as an emergent register. *Written Communication*, 8(1), 8-34.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Nyelvszichológiai vonatkozások*. MTT Könyvtár 8. Szabadka.
- Gósy Mária 1999, 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest, Osiris.
- Herring, S. C. 1996. Two variants of an electronic message schema. In S. C. Herring (Ed.), 81–106.
- Kiss Anita 2012. Kárpátaljai fiatalok internetes kommunikációjának sajátosságai "írott beszélt nyelvi" szövegek alapján (közösségi fórumokon). *Szakedolgozat*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász.
- Labov, W. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Lanstyák István 2011. Nyelvi problémák és nyelvi ideológiák. Hires-László Kornélia–Karmacszi Zoltán–Márku Anita szerk. 2011. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitikai és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest- Beregszász, Tinta Könyvkiadó–II.RFKF–Hodinka Antal Intézet.
- Lengyel Zsolt 2007. Rövidzárlat (egyválaszos, kötött asszociációs vizsgálatok 10-14 évesek körében), In: Benő A./Fazakas E./Szilágyi N. S. (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. Kolozsvár (a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai IV.) pp. 46–55.
- Lengyel Zsolt 2008. *Magyar Asszociációs Normák Enciklopédiája I*, Budapest: Tinta. 526 p.
- Márku Anita 2011. „Po zákárpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák (nyelvválasztás, kódváltás) szocio- és pszicholingvisztikai aspektusai a kárpátaljai magyar közösségben. Doktori disszertáció, Pannon Egyetem, Veszprém.

- Márku Anita 2013. „Po zánkárpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár: „Lira” Poligráfcentrum.
- Márku Anita 2014. Kódváltás: nyelvi deficit vagy kreatív kommunikációs stratégia. In: Navracsecs Judit szerk. *Transzdiszciplináris üdvözetek Lengyel Zsolt számára*. Gondolat Kiadó – Pannon Egyetem MFTK. Budapest–Veszprém. 161–188.
- Márku Anita 2015. Az internetes nyelvhasználat kutatásának lehetőségei a kárpátaljai magyarok gyakorlóközösségeiben. In: Márku Anita–Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár, Autdor-Shark: 71–89.
- Márku, A. and Bartha, Cs. 2015. Researching the internet language use as a modern trend in applied linguistics. In: ed. by Ilona Huszti and Ilona Lechner: *Modern trends in foreign language teaching and applied linguistics*. Proceeding of the international conference 'Modern trends in foreign language teaching and applied linguistics in the twenty-first century: Meeting the challenges', 11–12 April, 2014). Beregszász/Berehovo 2015. 156–168. http://www.kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/modern-trends_11_17.pdf;
- Maynor, N. 1994. The language of electronic mail: Written speech? In G. Little, & M. Montgomery (Eds.), *Centennial usage studies. American Dialect Society*, 78, 48-54.
- Milroy, J., & Milroy, L. 1985. Linguistic change, social network and speaker innovation. *Journal of Linguistics*, Volume 21/Issue 02, 339–384.
- Murray, D. E. 1990. CmC. English Today, 23, 42–46.
- Myers-Scotton, C. 1993. *Duelling Languages: Grammatical Structure in Code-switching*. Oxford: Clarendon.
- Myers-Scotton, C. 1997. Code-switching. In: Florian Coulmas ed. *The Handbook of Sociolinguistic*. Blackwell Publishers, 217–237.
- Navracsecs Judit 2001. Kétnyelvűek mentális lexikonának jellegzetességei. *Alkalmazott Nyelvtudomány* I/1, 51–61. old.
- Navracsecs Judit 2007. *A kétnyelvű mentális lexikon*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Navracsecs Judit 2010. Kódváltás és kódkeverés kétnyelvűek spontán beszédében. In: Navracsecs Judit szerk. 2010. *Nyelv, beszéd, írás. Pszicholingvisztikai tanulmányok I*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 107. Tinta Könyvkiadó, 121–129.
- Navracsecs Judit 2011. *Szóaktiváció két nyelven*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Thurlow, C. and Mroczek K., ed. *Digital Discourse Language in the New Media*, Oxford University Press, 409 pp.
- Veszelszki Ágnes 2011. Az infokommunikációs technológia hatása a nyelvre: A doktori disszertáció tézisei. Letöltve 2014. február 12-én: <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/veszelszkiagnes/tezis.pdf>
- Wardhaugh, R. 2002. *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris.